

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سلسله دروس اندیشه‌های بنیادین اسلامی

درآمدی بر فلسفه اسلامی

تالیف

عبدالرسول عبودیت

فهرست مطالب

۹	مقدمه ناشر
۱۱	پیشگفتار

مدخل: فلسفه شناسی

۱۷	آغاز
	فصل ۱: فلسفه چیست؟
۱۹	۱- وسعت قلمرو فلسفه
۲۰	۲- موضوع دانش
۲۱	۲/۱- نقش موضوع دانش
۲۱	۳- موضوع فلسفه
۲۱	۳/۱- موجود خاص و قوانین آن
۲۳	۳/۲- موجود مطلق و قوانین آن
۲۴	۳/۳- موضوع فلسفه
۲۴	۴- تعریف فلسفه

فصل ۲: روش تحقیق در فلسفه

۲۷	۱- گزاره‌های پیشین و پسین
۲۸	۱/۱- نکته اول
۲۸	۱/۲- نکته دوم
۲۹	۲- دانش عقلی و دانش تجربی
۲۹	۳- فلسفه دانشی عقلی است
۲۹	۳/۱- مثال: اصل علیت تجربی نیست
۳۱	۳/۲- استدلال

فصل ۳: ارتباط علوم و فلسفه با یکدیگر

۳۵	۱- تأثیر علوم بر فلسفه
۳۵	۱/۱- فلسفه پس از علم

- ۳۷ ۱/۲- فلسفه پیش از علم
- ۳۸ ۲- تأثیر فلسفه بر علوم
- ۳۸ ۲/۱- نیاز علوم به فلسفه در اثبات موضوع
- ۳۹ ۲/۲- نیاز علوم به فلسفه در کلیت و ضرورت قوانین شان
- ۴۳ ۲/۳- نیاز علوم به فلسفه در سایر پیشفروضهای فلسفی
- ۴۴ ۳- تقدم فلسفه بر علوم

فصل ۴: آیا باید فلسفه آموخت؟

- ۵۱ ۱- ضرورت و معیار آن
- ۵۳ ۲- فوائد فلسفه و ارزیابی آنها
- ۵۳ ۲/۱- ارضاء کنجکاوی
- ۵۴ ۲/۲- رفع جهل مرکب
- ۵۴ ۲/۳- پایه اجتناب ناپذیر زندگی
- ۵۶ ۲/۴- تعیین مرز حس و عقل
- ۵۷ ۲/۵- کل نگری
- ۵۸ ۲/۶- ژرف نگری
- ۵۹ ۲/۷- تدارک پیشفروضهای سایر دانشها
- ۶۰ ۲/۸- تدارک مبانی نظامها و جنبشها
- ۶۱ ۲/۹- پایه ریزی جهان بینی

بخش اول: مواد ثلاث

فصل ۵: وجوب و امتناع و امکان

- ۶۹ ۱- ضرورت
- ۷۰ ۲- وجوب و امتناع
- ۷۱ ۳- امتناع بالذات و امتناع بالغیر
- ۷۲ ۴- وجوب بالذات و وجوب بالغیر
- ۷۴ ۵- امکان بالذات
- ۷۵ ۵/۱- سازگاری امکان بالذات با وجوب بالغیر و امتناع بالغیر

بخش دوم: علت و معلول

فصل ۶: اصل علیت

- ۸۱ ۱- دیدگاههای متفاوت در اصل علیت

۸۲	۲- تفاوت دیدگاهها
۸۲	۳- مناط احتیاج به علت
۸۳	۴- بررسی دیدگاهها
۸۳	۴/۱- دیدگاه امکانی
۸۶	۴/۲- بررسی دیدگاه حدوثی
۸۷	۴/۳- بررسی دیدگاه حسی

فصل ۷: علت تامه و علل ناقصه

۹۵	۱- تعریف علت
۹۶	۲- انواع دخالت علت: دخالت فاعلی و قابلی و غائی
۱۰۰	۳- علل ناقصه: علت فاعلی و قابلی و غائی

فصل ۸: وجود بخشی علت فاعلی

۱۰۵	۱- تحلیل وجود بخشی
۱۰۹	۲- تحلیل ایجاد
۱۱۲	۳- تقسیم موجود به رابط و مستقل

فصل ۹: تقسیمات علل

۱۱۹	۱- علت بسیط و علت مرکب
۱۱۹	۲- علت مباشر و علت غیرمباشر
۱۲۰	۳- علل طولی و علل عرضی
۱۲۱	۴- علت حقیقی و علت مجازی یا اعدادی
۱۲۴	۵- سلسله‌های علی معلولی طولی و زمانی

فصل ۱۰: امتناع تسلسل و دؤر

۱۲۷	۱- امتناع تسلسل
۱۲۷	۱/۱- تسلسل چیست؟
۱۲۸	۱/۲- قرارداد
۱۲۹	۱/۳- استدلال
۱۳۲	۲- امتناع دؤر
۱۳۲	۲/۱- دور چیست؟
۱۳۳	۲/۲- استدلال
۱۳۴	تذکر

فصل ۱: ضرورت علی معلولی و سنخیت علی معلولی

- ۱۴۰ ۱- ضرورت علی معلولی
- ۱۴۰ ۱/۱- تصویر مدعا
- ۱۴۳ ۱/۲- استدلال
- ۱۴۳ ۲- سنخیت علی معلولی
- ۱۴۴ ۲/۱- سنخیت شخصی و سنخیت نوعی
- ۱۴۵ ۲/۲- استدلال

فصل ۲: معیت علی معلولی

- ۱۴۹ ۱- تصویر مدعا
- ۱۵۱ ۲- استدلال
- ۱۵۱ ۲/۱- اثبات بخش اول مدعا
- ۱۵۲ ۲/۲- اثبات بخش دوم مدعا
- ۱۵۳ ۳- نقض و حل آن
- ۱۵۳ ۳/۱- نقض
- ۱۵۴ ۳/۲- حل
- ۱۵۴ تحلیل مثال بنا و ساختمان
- ۱۵۶ تحلیل مثال ضربه و توپ

بخش سوم: جوهر و عرض

فصل ۱۳: عرض و انواع آن

- ۱۶۵ ۱- پیشینه بحث جوهر و عرض
- ۱۶۶ ۲- عرض چیست؟
- ۱۷۰ ۳- معیار تشخیص عرض
- ۱۷۱ ۴- انواع عرض
- ۱۷۱ ۴/۱- کمیت
- ۱۷۲ ۴/۲- آئین
- ۱۷۲ ۴/۳- متی
- ۱۷۲ ۴/۴- وضع
- ۱۷۳ ۴/۵- کیفیت

فصل ۱۴: جوهر و انواع آن

- ۱۷۹ ۱- جوهر چیست؟

پیشگفتار

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ. الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِیْنَ.
فلسفه اسلامی بحقیقت گنجینه‌ای است حاوی اندیشه‌هائی گرانبها که از حاصل تلاش
بی‌وقفه صدها متفکر بزرگ، همچون کندی، فارابی، ابن سینا، شیخ اشراق، امام رازی،
خواجه نصیرالدین طوسی، میرداماد و صدرالمতألّهین فراهم آمده است. اگر بخواهیم
مجموعه این اندیشه‌ها را، که تحت عنوان «فلسفه اسلامی» ارائه شده‌اند، دسته‌بندی
کنیم، شاید بتوان آنها را در ۵ بخش کلی زیر جای داد:

- ۱- هستی‌شناسی یا امور عامه یا الاهیات عام. شامل مباحث: احوال کلی وجود، ماهیت و احوال آن، مواد ثلاث، وجود ذهنی و وجود خارجی، وحدت و کثرت، علت و معلول، قوه و فعل یا حرکت و ثبات، سبق و لحوق، علم و عالم و معلوم، جوهر و عرض.
- ۲- خداشناسی یا الاهیات خاص. شامل مباحث: ذات و صفات و افعال خداوند.
- ۳- معرفت‌شناسی.
- ۴- نفس‌شناسی یا علم النفس.
- ۵- دین‌شناسی.

آشکار است که اگر کتابی به قصد معرفی فلسفه اسلامی نگاشته شود، باید دست کم تصویری از مهمترین مباحث مطرح در این ۵ بخش به دست دهد و بی‌تردید چنین کتابی دارای حجمی زیاد و نگارش آن نیازمند فرصتی بسیار است که فعلاً در اختیار نیست. با این حال، به حکم «مَالَا یُدْرَکُ کُلُّهُ لَا یُتْرَکُ کُلُّهُ» در کتاب هستی‌شناسی بخش بسیار ناچیزی از الاهیات عام، شامل برخی از مباحث مواد ثلاث، علت و معلول، حرکت و ثبات، جوهر و عرض، به ضمیمه مدخلی در فلسفه‌شناسی، ارائه شد. اما چون کتاب مذکور به قصد کتابی خودآموز نگاشته شده، مباحث مطرح در آن بتفصیل بررسی شده و در آن از تشریح نکات ریز و ذکر مثالهای متعدد و تکرار مطالب در قالب عبارات گوناگون خودداری نشده است. قاعدتاً چنین کتابی برای تدریس مناسب نیست و طبعاً

وجود کتابی مناسب تدریس ضروری است. کتابی که در پیش رو دارید به همین منظور نگارش یافته است. این کتاب از جهات زیر با هستی‌شناسی فرق دارد:

(۱) فاقد برخی از مباحث مطرح در هستی‌شناسی است، مانند علیت مادی (فصل ۱۰) و علیت غائی (فصل ۱۱ و ۱۲) و نفس (فصل ۲۱) و به جای آنها واجد برخی از مباحث ضروری‌تر است که در هستی‌شناسی مطرح نیست، مانند تقسیمات علل (فصل ۹) و خداشناسی (فصل ۱۸ و ۱۹ و ۲۰).

(۲) برخی از مطالبی که در هستی‌شناسی در فصول متعددی بیان شده‌اند، در این کتاب، در هم ادغام شده و در فصول کمتری ارائه شده‌اند، مانند فصول ۳ و ۴، فصول ۶ و ۷، فصول ۱۴ و ۱۵ و فصول ۱۷ و ۱۸ از هستی‌شناسی که بترتیب در فصول ۳ و ۶ و ۱۰ و ۹ از این کتاب جای گرفته‌اند و نیز فصول ۲۲ تا ۲۷ هستی‌شناسی که در فصول ۱۴ تا ۱۶ کتاب حاضر مندرج‌اند.

(۳) محتوای برخی از فصول یا بخشی از آنها تغییر کرده است که برحسب شماره فصل در کتاب حاضر عبارت‌اند از تغییر جزئی در محتوای بخش ۲ از فصل ۳، تغییر کلی در محتوای فصل ۴، افزودن استدلال بر اصل علیت در فصل ۶، تغییر جزئی در محتوای فصل ۷، افزودن توضیح درباره وجود رابطی و وجود رابط و تقسیم موجود به رابط و مستقل در فصل ۸، تغییر جزئی در محتوای فصل ۱۰، تغییر استدلال بر ضرورت علی معلولی و تغییر کلی محتوای سنخیت علی معلولی در فصل ۱۱ و تغییر استدلال بر معیت علی معلولی و تغییر جزئی در پاسخ اشکالات در فصل ۱۲.

(۴) استدلالها با تفصیل بیشتر و دقیقتر بیان شده‌اند؛ یعنی، یا تمام مقدمات لازم در یک استدلال با شماره‌بندی ذکر شده‌اند و دلیل صدق هر مقدمه، در پایان در داخل پراکنش، مشخص شده است، مانند استدلالهای مذکور در بخش خداشناسی، یا دست کم، مراحل متفاوت استدلال گام به گام از هم جدا شده‌اند. همانند دیگر استدلالهای مذکور در کتاب.

(۵) مطالب هر فصل، با به کارگیری عناوین بیشتر، به صورت جزئی‌تری تقسیم‌بندی شده‌اند.

(۶) در ابتدای هر فصل هم هدف از فصل ذکر شده است و هم به مقتضای هدف

ارتباط منطقی مطالب فصل مشخص شده است و، در صورت لزوم، به ارتباط منطقی هر فصل با فصل یا فصول پیش اشاره شده است.

(۷) در اکثر فصول، اکثر مطالب مجدداً نگارش یافته‌اند.

(۸) در پایان هر فصل، یادداشتهایی اضافه شده است. در این یادداشتها، علاوه بر توضیح نکات و مطالبی که به فهم متن کمک می‌کنند، هم منابع مرجع و هم منابعی برای مطالعه بیشتر فراگیر معرفی شده‌اند. گفتنی است که مبسوط‌ترین و آسان‌ترین متون فلسفی به زبان فارسی کتابهای مرحوم استاد مطهری است. به همین دلیل، در کتاب حاضر، که به منزله اولین متن آموزشی فلسفه در نظر گرفته شده است، حتی الامکان، به این کتابها ارجاع داده شده و از دیگر منابع صرف نظر شده است.

(۹) در اکثر فصول، پرسشها فی الجمله تغییر کرده‌اند و نیز به دو بخش تقسیم شده‌اند: بخش اول شامل پرسشهای در سطح دانش یا درک متن‌اند و بخش دوم شامل پرسشهای در سطح کاربرد یا تجزیه و تحلیل متن‌اند و بندرت شامل پرسشهای در سطح ترکیب. طبعاً پرسشها برحسب سطوح مذکور - (۱) دانش، (۲) درک و فهم، (۳) کاربرد، (۴) تجزیه و تحلیل و (۵) ترکیب - مرتب شده‌اند نه برحسب ترتیب مطالب مندرج در فصل.

اگر از بخش خداشناسی صرف نظر کنیم، با توجه به تفاوت‌های مذکور در بالا، کتاب حاضر ویرایش جدیدی از هستی‌شناسی است، اما با توجه به وجود بخش خداشناسی در آن، عنوان «هستی‌شناسی» برای آن مناسب نیست، زیرا، چنانکه گذشت، هستی‌شناسی شامل مباحثی است در عرض مباحث خداشناسی. پس ارجح استفاده از عنوان «فلسفه اسلامی» است، که شامل هر دو نوع مبحث است. طبعاً، به لحاظ قنّت مباحث برگزیده شده، عنوان «درآمدی بر فلسفه اسلامی» برای آن مناسب به نظر آمد. در اینجا توجه به سه نکته ضروری است:

نکته اول اینکه این کتاب، همانند هستی‌شناسی، عمدتاً براساس آراء ابن سینا نگارش یافته است نه آراء خاص صدرالمتهین و فقط در موارد معدودی از این قاعده عدول شده و آراء خاص صدرالمتهین، یا احیاناً رأی برخی از فیلسوفان معاصر، مطرح شده است. ترکیب جسم از ماده و صورت (فصل ۷)، رابطه معلول با علت فاعلی (فصل ۸) و حرکت جوهری (فصل ۱۷) از جمله این مواردند. تکیه بر آراء ابن سینا از آن روست